

ΤΑ ΔΕΣΜΑ ΕΝΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΥ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΟΣ. ΜΗΤΕΡΕΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΣΣΕΣ¹

*Συλλογική συμβολή στη μνήμη της συναδέλφου μας
Φραίης Καμούτσου*

Η σχέση εργασίας και οικογένειας σε επαγγέλματα υψηλών προσόντων και απαιτήσεων δεν έχει μέχρι σήμερα απασχολήσει την ελληνική ερευνητική κοινότητα. Κεντρικό ζητούμενο της έρευνας ήταν η εξέταση των μορφών και τρόπων διάταξης και ρύθμισης επαγγελματικής και ιδιωτικής ζωής μιας κατηγορίας γυναικών που ασκούν επάγγελμα «υψηλών» προσόντων, όπως η περίπτωση των γυναικών αρχιτεκτόνων ελευθέρων επαγγελματιών. Προκειμένου να αποτυπωθούν οι ποικίλες όψεις της σχέσης εργασίας και οικογένειας στις γυναίκες αυτές διερευνήθηκαν θέματα, όπως οι συνθήκες άσκησης του επαγγέλματος, ο τρόπος ζωής, η εξισορρόπηση εργασίας και οικογένειας κατά φύλο. Για τους σκοπούς της έρευνας, επελέγησαν με την τεχνική της «χιονοστοιβάδας» δέκα γυναίκες αρχιτεκτόνισσες με ανήλικα παιδιά, οι οποίες όχι απλώς εργάζονται ως αυτοαπασχολούμενες, ελεύθεροι επαγγελματίες, αλλά διατηρούν και δικό τους αρχιτεκτονικό γραφείο.

Στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης ο γενικός οδηγός συνέντευξης της έρευνας εξειδικεύτηκε περαιτέρω προκειμένου να προσαρμο-

1. Η παρούσα μελέτη περίπτωσης σχεδιάστηκε από τη Φραίη Καμούτση, συνάδελφο και μητέρα αρχιτεκτόνισσα που ανέλαβε τη διεξαγωγή της έρευνας με προσωπικό ενδιαφέρον και ιδιαίτερο ενθουσιασμό. Δυστυχώς σοβαρά προβλήματα υγείας την εμπόδισαν να ολοκληρώσει την έρευνα πεδίου. Στην ολοκλήρωσή της συνέβαλαν η Δήμητρα Κονδύλη και η Ιωάννα Παπαθανασίου. Οι επιμελήτριες του παρόντος τόμου επικύρωσαν να συνθέσουν τα ερευνητικά αποτελέσματα με τρόπο που να προβάλλει τη σημασία αυτής της ειδικής μελέτης περίπτωσης για τις μητέρες αρχιτεκτόνισσες που ασκούν ελεύθερο επάγγελμα και διατηρούν δικό τους αρχιτεκτονικό γραφείο στο πλαίσιο υλοποίησης της ποιοτικής έρευνας του έργου.

στεί προς τις ιδιομορφίες του επαγγέλματος. Ως εκ τούτου σχεδιάστηκε ένας εκτενής οδηγός συνέντευξης ο οποίος συμπεριέλαβε δώδεκα διακριτές θεματικές ενότητες. Επιπλέον, εντός κάθε ενότητας, διατυπώθηκαν συγκεκριμένα ερωτήματα τα οποία αφορούσαν επιμέρους πτυχές αυτών των εννοιών. Αναλυτικότερα ζητήθηκε από τις γυναίκες του πληθυσμού της έρευνας να αφηγηθούν τα βιώματά τους σε σχέση με τις παρακάτω ενότητες:

- A) *Δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά της ερωτώμενης, καθώς και του νοικοκυριού.* Σκοπός της πρώτης αυτής ενότητας ήταν να καταγράψει τη σύνθεση νοικοκυριού της ερωτώμενης: τον αριθμό, το φύλο, την ηλικία και το μορφωτικό επίπεδο των μελών του νοικοκυριού, καθώς και το επάγγελμα του συζύγου ή συντρόφου. Επιπρόσθετα ενδιέφερε στο πλαίσιο αυτής της καταγραφής η θέση, η επιφάνεια, το ιδιοκτησιακό καθεστώς της κατοικίας, η οργάνωση του χώρου κατοικίας και οι τυχόν ελλείψεις.
- B) *Αναδρομή: Επιλογή σπουδών σε Αρχιτεκτονική Σχολή.* Στην ενότητα αυτή τα ερωτήματα που τέθηκαν αφορούσαν τους λόγους για τους οποίους αποφάσισαν οι ερωτώμενες να σπουδάσουν σε Αρχιτεκτονικές Σχολές, την εικόνα που αυτές είχαν διαμορφώσει για τις σπουδές αρχιτεκτονικής εκ των προτέρων, αν επρόκειτο, δηλαδή, για καλλιτεχνικές σπουδές, για εφαρμοσμένη επιστήμη, κ.λπ. Επίσης στην ενότητα αυτή συμπεριλήφθηκε και το ζήτημα της νοηματοδότησης του επαγγέλματος του/της αρχιτέκτονα ως δημιουργικού επαγγέλματος, ως επαγγέλματος με κοινωνική σημασία, ως επαγγέλματος που σχετίζεται με το αισθητικό περιβάλλον κ.λπ. Ιδιαίτερα ενδιέφεραν την έρευνα τα όνειρα των ερωτωμένων γυναικών σχετικά με το επάγγελμα, οι τυχόν προϋπάρχουσες εμπειρίες από το επάγγελμα του/της αρχιτέκτονα από το οικογενειακό ή ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, οι τυχόν επιδράσεις και η προέλευσή τους, το ταλέντο και οι επιδόσεις σε καλλιτεχνικά μαθήματα.
- Γ) *Γονεϊκό περιβάλλον.* Στην ενότητα αυτή συμπεριλήφθηκαν τα δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά των γονέων της ερωτώμενης (ηλικία, μορφωτικό επίπεδο, επάγγελμα, θέση απασχόλησης πατέρα και μητέρας). Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στη θέση της κατοικίας του/των γονέων και στο ιδιοκτησιακό καθεστώς της κατοικίας.

- Δ) *Εκπαιδευτική διαδρομή και βιωματική εμπειρία των σπουδών.* Αφετηρία της διαδρομής αυτής θεωρήθηκε η φοίτηση στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Στη συνέχεια απασχόλησε την έρευνα το θέμα της προετοιμασίας για την εισαγωγή στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, φροντιστήριο σχεδίου και μαθημάτων, ιδιαίτερα μαθήματα ή μαθήματα σε φροντιστήριο κ.λπ. Ως σταθμός της εκπαιδευτικής διαδρομής θεωρήθηκαν οι σπουδές στη Σχολή φοίτησης. Εκτός από το έτος εισαγωγής δόθηκε έμφαση στη σχέση του αντικειμένου των σπουδών με τις προσδοκίες της ερωτώμενης, στα κρίσιμότερα θέματα και τις δυσκολίες που την απασχόλησαν στη διάρκεια των σπουδών, στο κοινωνικό περιβάλλον της Σχολής, στα μαθήματα και τις κατευθύνσεις που επέλεξε, μεταξύ των οποίων και ζητήματα χώρου και φύλου. Η διερεύνηση της εκπαιδευτικής διαδρομής συνεχίστηκε με αναζήτηση πληροφοριών για τη διάρκεια των σπουδών, τη δυνατότητα ή την ανάγκη παράλληλης απασχόλησης και το είδος αυτής της απασχόλησης. Πέραν αυτών, όμως, η έρευνα στράφηκε και στο θέμα των μεταπτυχιακών σπουδών: ποιες ήταν οι επιλογές και οι προσδοκίες, η διάρκεια αυτού του εκπαιδευτικού κύκλου σπουδών, η χρηματοδότηση, ο τόπος, η ειδίκευση. Η ενότητα αυτή συμπληρώθηκε με τη διερεύνηση του βαθμού ικανοποίησης της ερωτώμενης από την γενικότερη καλλιέργεια και μόρφωση που της πρόσφερε ο κύκλος σπουδών.
- Ε) *Μορφοποίηση ατομικών επαγγελματικών στόχων και επιλογών.* Η διαμόρφωση των επαγγελματικών στόχων συναρτήθηκε με την επαγγελματική εμπειρία που είχε αποκτήσει η ερωτώμενη πριν την επιλογή του ελεύθερου επαγγέλματος. Με άλλα λόγια την έρευνα απασχόλησε το ερώτημα μέσα από ποιες διαδρομές, δυνατότητες επιλογών και τυχόν συγκυρίες η ερωτώμενη επέλεξε το ελεύθερο επάγγελμα. Ειδικότερη έμφαση δόθηκε στη διερεύνηση της επιλογής της αυτοαπασχόλησης σε συνδυασμό με την επιλογή δημιουργίας οικογένειας και γενικότερα τρόπου ζωής. Στο πλαίσιο αυτό ενδιέφεραν ιδιαίτερα οι απόψεις κάθε ερωτώμενης ως προς την ύπαρξη διαφοροποιήσεων ή ομοιοτήτων στην επαγγελματική διαδρομή αντρών και γυναικών αρχιτεκτόνων προκειμένου να καταγραφούν έμφυλες διαφορές και να διαπιστωθεί ο κατά φύλα

καταμερισμός εργασίας εντός του επαγγέλματος: τί αναλαμβάνει, δηλαδή, ή τί ανατίθεται σε κάθε φύλο (είδος μελέτης ή έργου, συμμετοχή σε διαγωνισμούς, ανάληψη επιβλέψεων κατασκευής), αλλά και τί προβληματισμούς έχουν οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες για το ρόλο της γυναίκας αρχιτεκτόνισσας στην παραγωγή του χώρου, κατά πόσον έρχονται αντιμέτωπες με αναπαραγωγή έμφυλων στερεούτυπων και κατά πόσον τα αποδέχονται.

Στ) *Εργασιακό προφίλ και δομή οργάνωσης γραφείου.* Στην ενότητα αυτή ενδιέφερε η διερεύνηση της θέσης και του ρόλου της ερωτώμενης μέσα στο γραφείο της, ο αριθμός, το φύλο, η ειδικότητα και οι σχέσεις μεταξύ των μελών του γραφείου (συγγενικά πρόσωπα, συμφοιτητές, φίλοι, κ.λπ.). Επίσης ενδιέφερε η καταγραφή του αριθμού τυχόν υπαλλήλων και οι ειδικότητές τους. Πέραν των θεμάτων που σχετίζονται με το ωράριο εργασίας και τις έμφυλες διαφορές (ομοιότητες και διαφορές σε σχέση με άντρες συνεργάτες), απασχόλησαν την έρευνα οι σχέσεις ιεραρχίας, ισοτιμίας και αυτονομίας των μελών του γραφείου, ειδικότερα στο πλαίσιο συστήματος αρχιτεκτονικών γραφείων. Έμφαση δόθηκε στα κριτήρια επιλογής της θέσης του γραφείου (χωροταξία εργασίας), καθώς και στο ιδιοκτησιακό καθεστώς του γραφείου (ιδιόκτητο ή ενοικιαζόμενο).

Ζ) *Απαιτήσεις της επαγγελματικής ζωής και η σχέση της με την κοινωνική ζωή.* Στην ενότητα αυτή διερευνήθηκαν οι πολύπλευρες διαστάσεις της άσκησης του επαγγέλματος: οι δυσκολίες, τα διλήμματα, οι συγκρούσεις στο εργασιακό περιβάλλον, οι ανταγωνισμοί, οι ανισότητες, οι έμφυλες διακρίσεις. Έμφαση δόθηκε στο ζήτημα της επαγγελματικής εξέλιξης, δηλαδή στα περιθώρια και όρια μιας τέτοιας εξέλιξης και ειδικότερα σε σύγκριση με άνδρες συναδέλφους (έμφυλες διαφορές). Στο πλαίσιο αυτής της ενότητας σημαντικό τμήμα της διερεύνησης αποτέλεσε και η όσμωση μεταξύ επαγγελματικών σχέσεων και κοινωνικής ζωής.

Η) *Σχέσεις επαγγελματικής και προσωπικής ζωής.* Στην ενότητα αυτή πρωτεύουσα θέση είχε η διερεύνηση των δυσκολιών του επαγγέλματος: το άγχος, η υψηλή ευθύνη, η έλλειψη υποστήριξης, τα εξοντωτικά ωράρια εργασίας κ.λπ. Διερευνητέο ήταν κατά πόσο υπάρχει ικανοποίηση και ευχαρίστηση από την άσκηση του επαγγέλματος

και κατά πόσο το επάγγελμα συντελεί στην αυτό-επιβεβαίωση. Κεντρικό θέμα που απασχόλησε την έρευνα ήταν και η οργάνωση του χρόνου και ειδικότερα των δραστηριοτήτων σε συνάρτηση με το πρόβλημα επάρκειας χρόνου. Η σχέση των χώρων γραφείου και κατοικίας υπό το πρίσμα της επέκτασης της επαγγελματικής ζωής στον ιδιωτικό χώρο αποτέλεσε ένα εξίσου σημαντικό θέμα κατά τη διερεύνηση της σχέσης επαγγελματικής και προσωπικής ζωής. Με δεδομένη την ανεπάρκεια του χρόνου τέθηκε το ερώτημα κατά πόσον οι ερωτώμενες έχουν ελεύθερο χρόνο για κοινωνική ζωή, ψυχαγωγία, άθληση, πολιτική δράση και πολιτιστικές δραστηριότητες.

- Θ) *Εργασία την εποχή της κρίσης.* Η ενότητα αυτή επικεντρώθηκε στις συνθήκες άσκησης του επαγγέλματος την εποχή της πρόσφατης οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα. Τέθηκε το ερώτημα κατά πόσον η κρίση επηρέασε την άσκηση του ελεύθερου επαγγέλματος και με ποιους τρόπους: μείωση απασχόλησης και των απασχολουμένων ως προσαρμογή στις συνθήκες κρίσης, προσωπική ανασφάλεια για το μέλλον, προοπτική μετανάστευσης και αλλαγής τόπου και χώρου εργασίας, προοπτική αλλαγής θέσης στο επάγγελμα με το πέρασμα σε μισθωτή εργασία. Έμφαση δόθηκε στις συνθήκες επισφάλειας της εργασίας κατά φύλο την εποχή της κρίσης.
- Ι) *Σχέση επαγγελματικού και οικογενειακού κύκλου ζωής.* Στην ενότητα αυτή ενδιέφερε να εξεταστούν όψεις της σχέσης επαγγελματικού και οικογενειακού κύκλου ζωής: κατ' αρχήν, η απόφαση δημιουργίας οικογένειας, ο οικογενειακός προγραμματισμός (χρόνος απόκτησης και αριθμός παιδιών) και οι σχετικές επαγγελματικές επιλογές και, στη συνέχεια, οι εντάσεις και τα διλήμματα που παρουσιάζονται στις διάφορες φάσεις του κύκλου της επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Ιδιαίτερη έμφαση σχεδιάστηκε να δοθεί στην οικογενειακή βοήθεια και το βοηθητικό προσωπικό στον επαγγελματικό, αλλά και τον ιδιωτικό χώρο.
- ΙΑ) *Άσκηση πολλαπλών ρόλων και ανάδειξη των εντάσεων, των ισορροπιών, των πολύπλευρων και αντιθετικών συναισθημάτων.* Σημαντική ενότητα του οδηγού συνέντευξης ήταν αυτή που αφορούσε την πρόσληψη και νοηματοδότηση των πολλαπλών ρόλων της ερωτώμενης σε

σχέση με το βιολογικό φύλο (γυναίκα και μητέρα) και με το κοινωνικό φύλο (σύζυγος, σύντροφος, εργαζόμενη). Σε συνάρτηση με αυτήν την πολυδιάστατη πρόσληψη του φύλου ιδιαίτερα ενδιέφερε η πρόσληψη της δημιουργίας, δημιουργίας μέσα από το επάγγελμα της αρχιτεκτονικής, μέσα από το ρόλο της μητέρας και σε συνάρτηση με τον προσωπικό χώρο και χρόνο. Στο πλαίσιο της διερεύνησης της σχέσης εργασίας και οικογένειας δόθηκε έμφαση και στη διεύρυνση ή συρρίκνωση των επιθυμιών, καθώς και την εκπλήρωση ή τη διάψευση των προσδοκιών. Επίκεντρο της ενότητας αυτής αποτέλεσαν οι σημαντικότερες δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι ερωτώμενες ως προς την εξισορρόπηση μεταξύ των πολύπλευρων ρόλων επαγγελματικής, οικογενειακής και προσωπικής ζωής με αναφορά και στην ποιότητα ζωής. Το θέμα της κατανομής των οικογενειακών υποχρεώσεων ήταν ο κεντρικός άξονας με βάση τον οποίο σχεδιάστηκε να εξεταστούν τα διαφορετικά είδη σχέσεων μεταξύ των συζύγων ή συντρόφων. Κατ' αρχήν ενδιέφεραν οι σχέσεις συνεργασίας ή μη με τον σύζυγο ή σύντροφο ως προς τις ευθύνες ανατροφής των παιδιών, τις οικιακές εργασίες, καθώς και τα έκτακτα περιστατικά (π.χ. επαγγελματικά ταξίδια, ασθένειες παιδιών ή εξαρτώμενων ενπλίκων στην ευρύτερη οικογένεια). Ακολούθησαν οι σχέσεις έντασης και ισορροπίας και οι επιπτώσεις των σχέσεων αυτών στην καριέρα, την οικογενειακή και την προσωπική ζωή της ερωτώμενης. Στο πλαίσιο αυτό σχεδιάστηκε να αναζητηθούν θέματα αποσταθεροποίησης ή επαναπροσδιορισμού των προσωπικών και των επαγγελματικών σχέσεων, όπως και αναπροσδιορισμού των απαιτήσεων της οικογενειακής ζωής. Όλα τα παραπάνω σχεδιάστηκε να εξεταστούν σε συνάρτηση με ατομικές ή οικογενειακές πρακτικές διευκόλυνσης της εξισορρόπησης τόσο της επαγγελματικής ζωής, όσο και γενικότερα του τρόπου ζωής.

IB) Απόψεις και κρίσεις ως προς τη παρεχόμενη κοινωνική υποδομή. Στο σημείο αυτό του οδηγού συνέντευξης συμπεριλήφθηκαν θέματα που αφορούν τη κρατική μέριμνα για τη συμφιλίωση επαγγελματικής και οικογενειακής ζωής. Ενδιέφεραν οι απόψεις της ερωτώμενης για τη βρεφονηπιακή μέριμνα και τα κριτήρια επιλογής βρεφονηπιακού σταθμού. Στη συνέχεια ενδιέφεραν κριτήρια επιλογής σχολείου πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης (δημόσια

ή ιδιωτική εκπαίδευση, τόπος κ.λπ.), αλλά και οι επιπτώσεις της τρέχουσας κρίσης στις επιλογές αυτές. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις απόψεις της ερωτώμενης για τις σημαντικότερες ελλείψεις που παρατηρούνται στην προσχολική και σχολική κοινωνική υποδομή και στον τρόπο λειτουργίας αυτής της υποδομής. Σε συνάρτηση με αυτές ενδιέφερε ο τρόπος που οι ελλείψεις και δυσλειτουργίες αυτές επηρεάζουν την επαγγελματική ζωή της ερωτώμενης. Τέλος ενδιέφερε να καταγραφούν προτάσεις της ερωτώμενης για τη λήψη μέτρων και την ανάληψη πρωτοβουλιών που θα διευκόλυναν τη συμφιλίωση των πολύπλευρων ρόλων.

Βασικά ευρήματα της έρευνας

Οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες ελεύθεροι επαγγελματίες έχουν επιλέξει το επάγγελμα συνειδητά. Για κάποιες γυναίκες η επιλογή αυτή αποτελεί φυσική συνέχεια και παρεπόμενο της οικογενειακής τους ιστορίας εφόσον κατάγονται από οικογένειες αρχιτεκτόνων - ελεύθερων επαγγελματιών με ιδιόκτητο συνήθως αρχιτεκτονικό γραφείο, που αναπαράγονται κοινωνικά μέσω της συνέχισης του επαγγέλματος αυτού από γενιά σε γενιά. Μάλιστα, σε κάποιες περιπτώσεις, η διαγενεακή συνέχεια του επαγγέλματος εκτείνεται σε τρεις γενιές. Σε άλλες περιπτώσεις η επιλογή του επαγγέλματος συναρτάται με το αντικείμενό του, αλλά και την πρόσληψή του ως επαγγέλματος που άπτεται τόσο του πεδίου της επιστήμης, όσο και του πεδίου της τέχνης.

Και στις δέκα περιπτώσεις ερωτώμενων η επιλογή του επαγγέλματος διαπνέεται από αυτό που ονομάζουν «*αγάπη για την αρχιτεκτονική*». Η έκφραση αυτή θα μπορούσε να παραπέμπει σε ένα είδος ελιτισμού, αλλά και σε μια ανάγκη άλλοτε συγκρότησης και άλλοτε επιβεβαίωσης μιας ιδιαίτερης ταυτότητας, αυτής της γυναίκας αρχιτέκτονα. Ενδιαφέρον στοιχείο το οποίο ανέδειξε η έρευνα στις γυναίκες αρχιτεκτόνισσες είναι ότι οι περισσότερες από αυτές έχουν συζύγους που προέρχονται από συναφείς χώρους. Οι σύζυγοί τους είναι είτε αρχιτέκτονες, είτε πολιτικοί μηχανικοί, γεγονός που υπογραμμίζει τη διττή φύση της σχέσης εργασίας και οικογένειας στις γυναίκες αρχιτεκτόνισσες.

Τόσο οι σπουδές στο εξωτερικό, όσο και ο κύκλος γνωριμιών που διαθέτουν οι περισσότερες από τις ερωτώμενες αποτελούν ένα ση-

μαντικό εκπαιδευτικό και κοινωνικό κεφάλαιο το οποίο στηρίζει την άσκηση του ελεύθερου επαγγέλματος. Η στήριξη αυτή είναι περισσότερο αναγκαία όταν το επάγγελμα του αρχιτέκτονα ασκείται από γυναίκες οι οποίες βρίσκονται αντιμέτωπες με τις ιδιαίτερες σχέσεις φύλου που επικρατούν στον κατασκευαστικό τομέα (εργολάβοι, συνεργεία ανδροκρατούμενα, καχυποψία πελατών, κ.λπ.).

Όσο το επάγγελμα αποφέρει έσοδα, η εξισορρόπηση οικογένειας και εργασίας είναι εφικτή εφόσον υπάρχει βοήθεια επ' αμοιβή στο γραφείο και στο σπίτι. Παράλληλα, την άσκηση του ελεύθερου επαγγέλματος στηρίζει και το οικογενειακό δίκτυο (γονείς οι οποίοι βοηθούν στο γραφείο και στο σπίτι με διάφορους τρόπους). Με την έλευση της κρίσης, την κατάρρευση του κατασκευαστικού κλάδου, τη μείωση των εισοδημάτων, την υπερφορολόγηση των ελευθέρων επαγγελματιών και την υπερφορολόγηση των ακινήτων, το επάγγελμα πλήττεται σοβαρά. Η επιβίωση των γραφείων των γυναικών αρχιτεκτόνων ελεύθερων επαγγελματιών καθίσταται προβληματική και τα γραφεία τους με μεγάλη δυσκολία συντηρούνται. Προκειμένου οι γυναίκες αρχιτεκτόνισσες να ανταποκριθούν στις οικονομικές τους υποχρεώσεις εν μέσω κρίσης αναλαμβάνουν τρέχουσες, διεκπεραιωτικού χαρακτήρα, εργασίες που σχετίζονται κυρίως με τις διαδικασίες νομιμοποίησης αυθαιρεσιών στα ακίνητα και την υπερβολική γραφειοκρατία. Υφίστανται, δηλαδή, τις συνέπειες της μετάθεσης μέρους των ευθυνών του κράτους στους μηχανικούς, αλλά και τις συνέπειες της όξυνσης της γραφειοκρατίας. Από την άλλη πλευρά οι σχέσεις των γυναικών αρχιτεκτόνων ελεύθερων επαγγελματιών με τους πελάτες δυσχεραίνονται καθώς οι πελάτες εν μέσω κρίσης είναι καχύποπτοι και απαιτητικοί, ενώ παράλληλα καθυστερούν να καταβάλουν τις οφειλόμενες αμοιβές.

Η νεοδιαμορφωθείσα αυτή κατάσταση οδηγεί σε ένα αίσθημα ματαιώσης των προσδοκιών που είχαν οι ερωτώμενες γυναίκες αρχιτεκτόνισσες. Από την άσκηση ενός επαγγέλματος που θεωρούσαν ότι ανήκει στην κατηγορία των επαγγελμάτων «ελίτ» αναγκάζονται να προσαρμοστούν σε μία νέα πραγματικότητα απλής διεκπεραίωσης εργασιών διαδικαστικού και γραφειοκρατικού τύπου που απέχουν πολύ από τον επιστημονικό και καλλιτεχνικό χαρακτήρα του επαγγέλματος, αλλά και τις αρχικές υψηλές τους προσδοκίες.

Σε πολλές περιπτώσεις η κρίση στο επάγγελμα έχει επιφέρει μια μετατόπιση στους τρόπους προσπορισμού εισοδημάτων. Παράλ-

λπλα με το γραφείο που υπολειτουργεί και δεν αποφέρει έσοδα οι γυναίκες αρχιτέκτονες ελεύθεροι επαγγελματίες αναζητούν ευκαιριακές εργασίες ή άλλους τρόπους ενίσχυσης του οικογενειακού εισοδήματος. Συχνά προσφεύγουν σε παραδοσιακές μορφές οικοτεχνίας κατασκευάζοντας χειροποίητα αντικείμενα ευρείας κατανάλωσης (τσάντες, πλεκτά, κ.λπ.) τα οποία πωλούν σε υπαίθριες αγορές ή στον κύκλο των γνωστών.

Η μεγάλη δυσκολία που βιώνουν οι γυναίκες αρχιτέκτονες ελεύθερες επαγγελματίες προκειμένου να βιοποριστούν επηρεάζει άμεσα και τη σχέση εργασίας και οικογένειας. Συνήθως τα ωράρια εργασίας στο γραφείο και στο σπίτι επιμηκύνονται σε βάρος του χρόνου για την οικογένεια και σε βάρος του ύπνου. Η έλλειψη κρατικής μέριμνας, αλλά και η αδυναμία προσφυγής σε επ' αμοιβή βοήθεια για τα παιδιά, αναγκάζουν τις γυναίκες αυτές να επωμίζονται σχεδόν εξ ολοκλήρου και τα βάρη «του οίκου». Ακόμα και στις περιπτώσεις που οι σύζυγοι συμμετέχουν στην ισότιμη κατανομή των οικογενειακών βαρών, οι γυναίκες αρχιτέκτονες ελεύθεροι επαγγελματίες είναι αυτές οι οποίες φέρουν το βάρος της ευθύνης του συντονισμού και του προγραμματισμού των υποθέσεων του σπιτιού.

Με μαεστρία, θυσίες, επινοητικότητα και υπομονή –σαν τις παραδοσιακές ελληνίδες νοικοκυρές– οι γυναίκες αυτές διεκπεραιώνουν τις απαιτήσεις της καθημερινότητας βιώνοντας, μέσα στο διαρκή αγώνα επιβίωσης, πολλαπλές μταιιώσεις: μταιιώσεις που αφορούν το ίδιο το επιστημονικό αντικείμενο της εργασίας τους, αλλά και το υψηλό γόπτρο του επαγγέλματος και την ευμάρεια που το συνόδευε.

Συνοπτικά συμπεράσματα

Η άσκηση του ελεύθερου επαγγέλματος του αρχιτέκτονα έχει σοβαρά πληγεί από τις επιπτώσεις της τρέχουσας οικονομικής κρίσης. Όπως προκύπτει από την έρευνα, οι γυναίκες αρχιτέκτονες ελεύθεροι επαγγελματίες βρίσκονται σε καθεστώς υποαπασχόλησης ή ετεροαπασχόλησης. Την ίδια στιγμή σωρεύονται οι υποχρεώσεις κάλυψης των αναγκών του γραφείου και οι συνεχώς αυξανόμενες φορολογικές επιβαρύνσεις που επιβάλλονται στους ελεύθερους επαγγελματίες εν καιρώ κρίσης.

Από την άλλη πλευρά η υποαπασχόληση φαινομενικά έχει επιτρέψει στις γυναίκες αυτές να απελευθερώσουν χρόνο προς όφελος της ανατροφής των παιδιών. Μια άλλη ανάγνωση όμως του γεγονότος αυτού είναι ότι έχει αυξηθεί ο χρόνος ενασχόλησης στο σπίτι με εργασίες του γραφείου που ελάχιστα αποφέρουν σε εισόδημα, όπως και ο χρόνος που απαιτείται για τις οικιακές εργασίες εφόσον δεν υπάρχει πλέον «βοήθεια στο σπίτι».

Η όποια ισορροπία επιτυγχάνεται ανάμεσα στην επαγγελματική και την οικογενειακή ζωή των γυναικών αρχιτεκτόνων ελεύθερων επαγγελματιών επιτυγχάνεται σε βάρος της επιστημονικής και καλλιτεχνικής διάστασης του επαγγέλματος, σε βάρος των προσωπικών επαγγελματικών προσδοκιών, αλλά και σε βάρος των προσωπικών αναγκών. Οι γυναίκες αυτές αντιμετωπίζουν το μέλλον με αβεβαιότητα. Επιχειρούν καθημερινά να κρατήσουν τις δύσκολες ισορροπίες ανάμεσα στην οικογένεια και την εργασία προκειμένου να μην ματαιωθούν πλήρως τα νεανικά τους όνειρα για το επάγγελμα και την οικογένεια.

Οι αφηγήσεις των γυναικών αρχιτεκτόνων ελεύθερων επαγγελματιών, μητέρων ανηλίκων παιδιών, ανέδειξαν τα σημεία τριβής που ανακλύπουν τόσο κατά την άσκηση του επαγγέλματος εν μέσω κρίσης, όσο και κατά την προσπάθεια εξεύρεσης ισορροπίας μεταξύ του κόσμου της εργασίας και του κόσμου της οικογένειας. Η έρευνα κατέγραψε τις πολλαπλές επινοήσεις που μηχανεύονται και τις πρακτικές που οι γυναίκες αυτές υιοθετούν κατά την άσκηση των σύνθετων ρόλων που διαδραματίζουν προκειμένου να ανταποκριθούν στις πολλαπλές απαιτήσεις της επαγγελματικής και της οικογενειακής τους ζωής.

Εν κατακλείδι, στην έρευνα αυτή, που σκοπό είχε την αποτύπωση των απόψεων και των εμπειριών των γυναικών αρχιτεκτόνων ελεύθερων επαγγελματιών για τη σχέση εργασίας και οικογένειας, φάνηκε ότι η επαγγελματική ζωή των γυναικών αυτών έχει σοβαρά πληγεί από την οικονομική κρίση. Εν μέσω κρίσης οι γυναίκες αυτές βιώνουν στην ουσία τα «δεσμά» ενός κατ' επίφαση «ελεύθερου» επαγγέλματος, εφόσον με μεγάλη δυσκολία μπορούν να διατηρήσουν ενεργό το αρχιτεκτονικό τους γραφείο.

Βιβλιογραφία

- Βαΐου, Ντ. και Λυκογιάννη, Ρ. (2007). Όταν ο αρχιτέκτων είναι γυναίκα. *Αρχιτέκτονες*, Περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, 61, περίοδος Β, Ιανουάριος - Φεβρουάριος, σελ. 69-71.
- Καρδαμίτση-Αδάμη, Μ. (1993). Ελληνίδες αρχιτεκτόνισσες 1923-1963. *Πυρφόρος*, Ιούλιος-Οκτώβριος. Στο journals.lib.ntua.gr/index.php/pyrforos/article/viewFile/207/206
- Λαδά, Σ. (2006). Νέοι τρόποι στην αρχιτεκτονική. Επιτελέσεις του φύλου στο χώρο και αντιστρόφως. *Σύγχρονα Θέματα*, 94, Ιούλιος-Σεπτέμβριος, σελ. 74-78.
- Λυκογιάννη, Ρ. (1999). Το φύλο της Αρχιτεκτονικής. Πρακτικά Ημερίδας της ΕΔΕΜ με θέμα *Ευαισθητοποίηση των γυναικών μηχανικών για την αναβάθμιση της ποιότητας ζωής*.
- ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ, Απική σε κρίση. Συνέδριο του Τμήματος Απικής του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων (ΣΑΔΑΣ- ΠΕΑ). Στο <https://atticaincrisis.com/>

